

Момчило Д. ПЕЈОВИЋ*

О ИСЕЉАВАЊУ И ШКОЛОВАЊУ ЦРНОГОРАЦА У РУСИЈИ ОД ХВИИ ВИЈЕКА ДО КРАЈА ДРУГЕ ДЕЦЕНИЈЕ ХХ ВИЈЕКА

Почетком друге деценије ХВИИ вијека (1711) долази до успостављања првих међудржавних односа Црне Горе и Русије, прије свега на војном плану, да би касније били проширени на пољу просвјете и културе, политике и привреде. Безмало та сарадња траје три пуна вијека, све до данашњих дана. Интензитет тих односа био је некад слабије а некад јаче наглашен. Праћени су и извјесним прекидима, који нијесу по времену трајања толико дуги нити њихови узроци толико дубоки а да се преко њих није могло прећи у интересу успостављања или настављања даљих, још чвршћих и трајнијих веза, да би били још интензивнији на политичком, економском и културном пољу сарадње и пружања помоћи Црној Гори. Политичка, економска и морална подршка Русије Црној Гори биће значајан фактор у борби против Османске империје у периоду од успостављених првих односа, која ће у другој половини ХИХ вијека нарочито доћи до изражаја и касније у балканским ратовима; настављена у Првом и Другом свјетском рату, а политичка и културна сарадња траје и јача све до наших дана.

У периоду од ХВИ до ХВИИ вијека било је појединачних исељавања како у сусједне земље тако и у Русију. Међутим, први контакти Црне Горе и Русије, успостављени у доба *Петра Великог*, знатно ће измијенити ситуацију у том погледу, као и правац кретања црногорских становника у циљу насељавања бројних породица у Русији, и утицати многоструко на њихову судбину, а посебно на самом почетку гдје се није могло одмах предвидјети нити планирати њихово насељавање. Од тога времена Црна Гора је била у неку руку под руским протекторатом и добијала од Русије новчану, војну и другу помоћ.

---

* Аутор је виши научни сарадник у Историјском институту Црне Горе.

Насељавање Црногораца у Русији текло је готово два вијека, више спорадично него плански, а интересовање је било у несразмјери са реализацијом насељавања у пустим и ненасељеним, а непрегледним и новоосвојеним руским просторствима на граничним подручјима. Она су се одвијала под најразличитијим спољнополитичким околностима и посебним условима одржавања веза између Црне Горе и више других, развијених земаља. Исељавања су некад била јача а понекад слабија и не тако бројна било да се ради о сусједству, Србији, Босни, Далмацији, Хрватској и другим земљама. Готово да нијесу престајала послје једне или неколике узастопне неродне године и најчешће су била бројна и масовна. Наравно, било је исељавања и из политичких разлога. Црногорски митрополити и владике (*Сава, Василије, Данило, Петар I, Петар II, књаз Данило, краљ Никола I*) обраћали су се и сусједним државама Млетачкој Републици, Аустрији, а посебно и много чешће Русији да помогне пресељавање породица из Црне Горе, тражећи спас за најугроженије. Русија је била прилично заинтересована за насељавање бројнијег дијела породица у ненасељеним или слабо насељеним областима. Успостављене везе са “**јединовјерном**” и “**јединојезичном**” Русијом стално ће се учвршћивати и продубљивати. Стартешки план да се на Балкану успоставе што боље и тјешње везе Русије са јужнословенским народима резултираће материјалном и политичком помоћи. Очигледно да је исељавање становништва из Црне Горе била неопходност у циљу стицања зараде или обезбјеђења пуког преживљавања. Познато је да су се Црногорци исељавали у Боку, Далмацију, Истру, Цариград, Апулију, Аустрију, Србију и Русију, а ишли на зараду у готово све европске земље, а највише у Америку.

Бројни ратови између Црне Горе и Турске, те Аустрије и Турске, затим Русије и Турске имали су посредан и непосредан утицај на велика помјерања становништва из Црне Горе ка оним територијама које су биле удаљеније од Турскога царства током XVIII и XIX вијека. Послије смрти митрополита *Василија* везе са Русијом мало су попустиле, као и за вријеме владавине *Шћепана Малог*, да би се послје његове смрти обновиле и чак ојачале посебно када је Русија објавила рат Турској, јер је и царица *Катарина* позивала Црногорце да ступају у рат с Турцима.

У другој половини XVIII вијека руска влада је упорно настојала да у Црној Гори врбује људе ради насељења пустих крајева Русије. Владика *Василије* ће наставити да упућује захтјеве руској влади у циљу одашиљања црногорских породица у Русију. Пропаганда за одлазак у Русију вођена је међу црногорским племенима, затим Брђанима, Мајињанима и Грбљанима. Неколика предлога о пресељењу Црногораца у Русију одбијена су 1753., 1754. и 1758. године. Организовано и ма-

совно исељавање Црногораца у Русију млетачке власти су онемогућавале. Ипак, од 1756-1759. године и поред сметњи од стране Турске и Млетачке републике у Русију је отишло неколико група преко Кијева у Оренбург и Москву. Већи број одраслих био је насељен у *Нову Србију* и *Славеносербију*, касније преименоване у *Новоросијски крај*.

Бројне су биле пријаве црногорских породица за насељавање у Русији, са прилично великим бројем породица и чланова у тим породицама. Од почетка XVIII вијека са мањим или дужим временским прекидима трају извјесна пресељавања која нијесу била у потпуности реализована због разних политичких притисака и онемогућавања од стране Млечана и Аустрије, а ни Русија није увијек била довољно политички расположена односно у могућности да се молбе за исељавања реализују. Сарадња на плану исељавања настављена је послије царице *Катарине II* и *цара Павла*. До првог покушаја исељења Црногораца у Русију почетком XIX вијека дошло је 1803. године, а биће настављено у годинама 1805, 1812, 1815, и 1817. Због разних неповољних спољнополитичких фактора намјера о пресељењу 800 особа у Русију године 1817. дјелимично је реализована, мада је књазу *Голицину* било упућено писмо од црногорских власти.

Послије рестаурације аустријске власти 1806. годинине у *Боки Которској* било је затјева и прављења планова о исељавању Црногораца у Русију. Сматрајући Русију заштитницом Црне Горе и њене слободе, владика *Петар I* бавио се плановима исељавања Црногораца у Русију, полазећи од њиховог максималног и минималног остварења. У првом случају иселило би се око 20.000 Црногораца а у другом случају око 800 Црногораца.

Руске власти су озбиљно разматрале сваки захтјев који је долазио од владика или митрополита црногорских. Захтјеви о пресељавању већег броја црногорских породица у Русију, као и бројне молбе, руске власти разматрале су са три тачке гледишта: 1) да ли је то корисно за Русију, 2) које је мјесто најпогодније, 3) и како организовати њихов одлазак. Одеса, Кавказ, Закавказје, Херсонска, Азовска и Кијевска губернија и простране ненасељене јужне области Русије према Црном мору биле су одредишта гдје је требало смјестити црногорске породице. Све до 1837. године о исељавању није могло бити озбиљнијих преговора који би резултирали пресељењем, сем у појединачним случајевима. Ни 1841. године није дошло до пресељења црногорских породица на Кавказ. Преговори о насељавању у Русији биће стално присутни и актуелни у односима између Црне Горе и Русије, али до краја прве половине XIX вијеке није било никаквих пресељавања. Сви преговори су тада завршени, када је ријеч о организованом исељавању.

Средином новембра 1860. године почела је нова преписка о пресељавању Црногораца у Русију. Готово увијек је одзив за исељавање био велики али реализација тога није давала неке резултате. Велика удаљеност и услови путовања нијесу погодновали насељавању у областима Кавказа или Закавказја. Од 90-тих година XIX вијека одлазили су црногорци појединачно или групно у правцу Петрограда, Керча, Черниговске губерније, Кавказа, Кубана, те у Тавричку, Херсонску и Јекатеринославску губернију. Послије завршетка руско-јапанског рата у Владивостоку је радила већа група Црногораца. Пресељавања Црногораца у XX вијеку нијесу запажена сем у ријетким случајевима.

Школовање црногорске омладине у Русији

Поред ових друштвено-политичких и војних односа и дешавања, културне везе између Црне Горе и Русије од њиховог успостављања па у наредним деценијама биле су многобројне, често и врло тијесне. Посебно је занимљиво питање школовања младих Црногораца у разним заводима Русије.

Велики број интелектуалаца из Црне Горе школовао се у Русији све до почетка Првог свјетског рата, а затим касније у периоду између два свјетска рата, као и у другој половини XX вијека. Наравно да се и данас у Русији наставило школовање црногорске средњошколске и студентске омладине. Иначе, школовани људи су константно носиоци културних веза и трајан мост између Црне Горе и Русије.

У периодима краткотрајног мира господари Црне Горе тражили су добротворе, оне који би помогли, како би рекао Владика Раде „**да је игђе брата у свијету да пожали ка да би помога**“, да се народ описмени макар преко „малих заведенија“. Било је разумијевања од велике и царске Русије, царева и царица, а богме понекад и обећања, која су, ипак, давала неку наду па и када су црногорци били остављени од велике и моћне Русије заштитнице словенских народа. То право покровитељице и заштитнице су јој европске силе признавале. Још од првог одласка *Василија Петровића*, митрополита црногорског, да потражи помоћ што у новцу или у оружју, олову и праху, што моралну подршку некада знатно већу и потребитију, па све до посљедњега црногорског књаза-краља *Николе I Петровића* „**јединог искреног пријатеља Русије**“, како га је моћни цар Русије Александар III у једној познатој здравици назначио, Црна Гора ће од Русије добијати потребну помоћ само да се борба Црногораца настави противу Турске.

Црногорски духовници - владике, владари и вође свога народа осјећали су потребу да пруже своме народу, младим и најбољима у

братству и племену могућност да иду на школовање у „свијет“. Почетни неуспјеси нијесу их обесхрабривали. Инсистирало се на оспособљавању и описмењавању у циљу упућивања на школовање по неколико младића у духовним и војним школама, а касније са развојем државе упућивани су да се школују за љекаре, правнике, инжењере, учитеље, професоре и тако даље.

Материјална помоћ, прије свега од велике и моћне Русије, била је пресудна и резултирала је отварањем основних и средњих школа у другој половини XIX вијека. Истина, у другој половини XVIII вијека, за вријеме владике *Василија* долази до тјешње сарадње с Русијом на плану одашиљања црногорских младића на школовање у моћну покровитељицу. Од тада и почиње повремено упућивање омладине у руске основне, средње, више и високе школе-факултете, са циљем стицања основне писмености за које у Црној Гори тада није било никаквих услова, а касније за стручно образовање и усавршавање. Ти почети, мада су одласци усамљени и појединачни, без веће организованости и бриге о потребама државних служби, које су и саме биле у зачетку, представљају полазну основу која ће се у XIX вијеку у знатној мјери побољшати, а биће праћени великим интересовањем. Првенствено за потребе оснивања школа и стипендирања одређеног броја ђака из Црне Горе Владике Петар I и Петар II наставиће са упућивањем младића из истакнутијих породица да се школују о трошку руске владе.

Молбе упућене руској царици *Јелисавети* за школовање у руским школама дале су резултате: 13 младића школовало се тада у Кијеву и Петрограду. Петроград, Кијев и Москва, посебно у својим школским заводима, духовним академијама, били су мјеста у којима се школовао већи број ученика из Црне Горе. Честа обраћања Црне Горе за помоћ у школовању настављена су у XIX вијеку. *Петар II Петровић* наставља праксу својих претходника, тако да се у његово вријеме у Русији повећао број младића који су били на школовању.

Почетком 50-тих година XIX вијека у Русији је добило образовање неколико касније познатих Црногораца, међу њима је био и *Машо Врбица*, који је похађао артиљеријску школу у Петрограду, а по завршетку вратио се у Црну Гору. Обављао је високе војне и државне функције. За вријеме књаза Данила руска влада је сваке године одобравала по три стипендије за школовање црногорских младића. У Кијевској академији школовало се девет црногорских младића, а касније у Петроградском пјешадијском копненом корпусу.

Послије Кримског рата у Русији је дошло до значајне промјене става у погледу школовања омладине из јужнословенских земаља. *Горчаковљев* пројекат предвиђао је школовање само оних православне вјере и који су безусловно одани Русији.

Од школских завода у Русији, гдје се у другој половини XIX вијека васпитавала јужнословенска омладина, велику популарност имао је Јужнословенски пансион у Николајеву на Црном мору. У периоду његовог дјеловања (1867-1897) школовало се неколико стотина ученика из Бугарске, Србије и Црне Горе, као и других држава са Балканског полуострва.

Током друге половине XIX вијека из Црне Горе биће стално упућивани ђаци на школовање у руским заводима, већином средњошколским, а од 70-тих година тога вијека у Петрограду и Москви било је већ неколико студената на медицини и духовној академији, а била су и два младића на изучавању иконографије. Такође је евидентирано да је црногорски Сенат 1870. године упутио у Русију на изучавање заната 11 младића, који су касније радили на руском двору и црногорским црквама и манастирима. О трошку Петроградског словенског комитета школовало се око 200 младића из јужнословенских земаља, а међу њима и двадесетак Црногораца.

Оснивање Московског, Петроградског, Кијевског и Одеског словенског комитета умногоме је олакшало школовање јужнословенској омладини. Посебно, ови су комитети увелико помагали и културном развоју Црне Горе, упућујући бесплатно књиге, штампу и новчану помоћ.

У другој половини XIX вијека, нарочито од 80-тих година, политички и друштвено-економски услови у Црној Гори утицали су на развој просвјете и културе, отварање основних и средњих школа и заинтересованост омладине да настави школовање у иностранству. Црногорска влада је у том периоду слала у Русију приличан број омладине, која су се школовала у средњим заводима, на вишим и високим школама-факултетима. Карактеристично, већина је школовање са успјехом завршавала, а потом највећи дио остајао је да живи и ради у мјесту школовања или негдје другдје у Русији. Један дио ученика, који се по завршетку школе вратио у домовину, послје привременог боравка одлази у другу земљу. Највећи број ученика школованих у Русији припадао је породицама богатијих, угледнијих: синови војвода, сердара, племенских старјешина и капетана, свештеника и учитеља. Мањи број долазио је из сиромашних породица, самостално без икакве новчане помоћи. Руска влада их је материјално помагала и пружала им могућност даљег школовања.

Руске гимназије, духовне семинарије и многа друга средњошколска училишта завршавао је велики број ђака. По завршетку средње школе већина црногорских младића одлазила је у духовне семинарије и академије. Многи су завршили Петроградску, Московску,

Кијевску, Одеску, Казањску, Харковску, Волинску, Кишињевску, Полтавску, Подолску, Астраханску, Курску, Черниговску, Вифилску, Новгородску, Јекатеринославску и друге духовне семинарије широм Русије. Послије завшетка семинарија, неки од њих су настављали школовање у Петрограду, Москви и Казању на духовним академијама. Црногорску омладину посебно су привлачили универзитетски центри Москва, Петроград, Кијев и Харков, у којима се школовао највећи број црногорске омладине.

Од укупног броја ученика, који су се школовали у иностранству, у Русији се из Црне Горе и Боке тада налазило око 400 ђака-студента (1848-1918. године). А од укупног броја ученика у разним средњим школама Русије школовало се око 240 Црногораца.

Од средњих школа ђаци из Црне Горе похађали су: војне школе, духовна училишта, гимназије, трговачке школе, стручне и занатске школе, пољопривредне школе, сликарску и средњу зуботехничку школу. Велики је број градова у којима се тада школовала црногорска омладина широм Русије: Петроград, Москва, Кијев, Кишињев, Одеса, Вороњеж, Чернигов, Рига, Љвов, Јалта, Житомир, Чечелник, Новгород, Виљнус, Астрахан, Чита, Херсон, Храбин, Казањ, Минск, Твер, Полтава, Тифлис, Харков и Томск. За црногорску омладину школовану у средњим школама у Русији карактеристично је да се управо у војним школама највећи дио школовао, нешто више од 60 ученика. Црногорски младићи добрим су дијелом похађали духовне семинарије и училишта првенствено у Петрограду, Москви и Кијеву: 90 ђака-студената, касније попови и учитељи у служби. По броју ученика из Црне Горе нијесу много заостајале ни семинарије у Чернигову, Кишињеву, Житомиру, Кијеву и Новгороду. Али, ваља напоменути један број тих ученика настављао је школовање на медицинском факултету, војномедицинској академији, факултету источних језика, политехници или на правном факултету. Евидентирано је неколико ученика у руским лицејима – гимназијама.

Од осталих средњих школа занимљиво је да је по један ученик похађао средњу зуботехничку школу у Одеси и Петрограду, а три ученика пољопривредну школу на Јалти. По један ученик био је у трговачкој школи у Петрограду и Одеси. На занатској школи и стручним курсевима у Москви било је неколико црногорских ученика. У средњој сликарској школи били су уписани Вујовић Ђ. Марко и Ђурашковић Филипа Милена, а неколико црногорских ученика школовало се у Лесном институту у техничким и педагошким училиштима.

С обзиром на то да у Црној Гори није било уобичајено школовање женске дјеце, ипак у Петрограду је добило образовање неколико црно-

горских дјевојака. У школи женског домовинског друштва о трошку Петроградског словенског комитета школовала се Јелена Вуковић.

Чести су били преласци ученика средњих школа из једног мјеста у друго, како због услова школовања тако и због климатских услова који нијесу погодовали ђацима из Црне Горе. Збирни подаци броја ученика на школовању у Русији износе 235 у средњим школама, на вишој школи 7, факултетима 189, а средњу и вишу школу и средњу школу и факултет у континуитету 45.

Два најпознатија универзитетска центра у којима се школовао највећи дио црногорске омладине били су Петроград и Москва. Од друге половине XIX вијека па све до краја друге деценије XX вијека на студијама у Русији школовао се велики број студената из Црне Горе и Боке. Од укупног броја ђака-студената који су се школовали у Русији (око 400) на високим школама-академијама и факултетима школовало се 189 студената. Број студената по факултетима и академијама је сљедећи: правни факултет 39, филозофски факултет 13, медицински факултет 51, технички факултет-политехника 7, духовна академија 49, војна академија 6, пољопривредни факултет 1, сликарска академија 1, и тако даље. Веома је значајна чињеница да се црногорска омладина, која се налазила на универзитетима у Русији, већином одређивала за студије медицине и духовне академије. Потреба Црне Горе за високообразованим кадровима посебно медицинске струке нарочито је била изражена у другој половини XIX вијека, нешто због ратова, а знатно више у циљу пружања превентивне и здравствене помоћи цјелокупном становништву које је оскудијевало у медицинском особљу. Од укупног броја студената медицине који су се школовали у иностранству највећи дио њих је студирао у Русији.

Црногорска омладина није била бројно заступљена на студијама филозофског факултета, било их је укупно 13, од којих је већина била на студијама источних језика у Москви и Петрограду, а по један студент у Кишињеvu, Кијеvu, Одеси. Петроград и Москва два су центра у којима се школовао највећи дио наше средњошколске и студентске омладине у Русији.

Велики број школоване црногорске омладине учествовао је у Октобарској револуцији 1917. године, а мањи дио је учествовао на страни контрареволуционара. Представници црногорске интелигенције, завршивши високе школе у Русији, по повратку у домовину били су носиоци и поборници руске културе у Црној Гори.

Статистика бројног стања ђака-студената у Русији показује двије фазе у свом развоју: једну од почетка друге половине XIX вијека па до почетка XX вијека, а друга фаза од почетка XX вијека па до краја Првог свјетског рата.

Напомињемо, односи Црне Горе и Русије у области просвјете и културе успостављени на почетку XVIII вијека настављени су и проширивани током XIX вијека и све до почетка Првог свјетског рата и избијања велике Октобарске револуције у Русији. Наиме, развитак црногорско-руских односа на плану културе од свог почетка био је у сталном успону у смислу јачања традиционалних културно-историјских веза народа Црне Горе и Русије, величања култа словенске Русије у Црној Гори и култа Црне Горе у Русији, а пролазио је кроз низ етапа. Свака од њих је имала своје особености у зависности од спољнополитичких фактора великих сила које су доминирале тадашњом Европом.

Од великог броја школованих Црногораца у Русији којих је према нашим подацима више од 500 ђака и студената, издвојићемо око педесетак личности.

Издвојили смо сљедећа имена, наводећи их по азбучном реду и школи коју су похађали у Русији: Абрамовић Рака Н. Крсто, правник; Анђус Пера Димитрије, духовна академија; Асановић Живка Зарија, духовна семинарија; Бакић Зарије Митар, духовна академија; Бошковић Наталија, Александровско императорско женско училиште; Брацановић Томица, духовно училиште; Бујишић Ђ. Ристо, технички факултет; Вучковић Петра Перо, филозофски факултет, Гвозденовић Мићка Анте, духовна академија и медицински факултет; Гатало Р. Данило, војна школа; Гојнић Ђ. Лука, војна школа; Драговић Петра Марко, духовна академија; Драговић Петра Живко, духовна академија; Ивановић С. Станко, духовна академија; Јовићевић М. Марко, правни факултет; Калуђеровић Марка С. Стеван, правни факултет; Јововић Јакше Глигорије, медицински факултет; Капа-Капичић Ђ. Мило, духовна академија; Кастратовић Милића Јован, медицински факултет; Клисић Сава Ј. Стево, правни факултет; Кујачић Стојана Јован, медицински факултет; Лазовић Јована Јулија, правни факултет; Липовац-Поповић Ђока Јован, медицински факултет; Лопичић Луке Милован-Милутин, медицински факултет; Марковић Милоша Вукашин, медицински факултет; Марушић Милован, медицински факултет; Матановић Стевана Мило, војна академија; Миљанић Михаила Петар, медицински факултет; Мијушковић Мирка Ђорђе, правни факултет; Николић С. Јован, духовна академија; Огњеновић Шпира Стево, медицински факултет; Перовић Тома Лазар, духовна академија; Петровић војводе Ђура Мићо, војна школа; Пиштелић Лука, правни факултет; Пламенац Петра Михаилова Митар, правни факултет; Поповић војводе Сима Ђоко, сликарска школа, Владимировски кадетски корпус; Поповић Ђура Ј. Лазо, духовна академија; Радичевић Филипа Нешкова Ђуро, медицински факултет; Радловић Ива Митар, медицински факултет;

Рогановић Петра Јован, духовна академија; Саичић В. Александар-Лесо, војна школа; Спасојевић Р. Томица, медицински факултет; Спасојевић Јанко, правни факултет и духовна академија; Сундечић Јована Никола; духовна семинарија; Томић Милосава Владимир, правни факултет; Филиповић Филипа Ђорђе, медицински и правни факултет; Цемовић Панта Марко, правни факултет; Џаковић Трипка Милован, правни факултет; Шкеровић Петра Никола, гимназија.

Литература:

Делибашић др Раде, *Развој школства и педагошке мисли у Црној Гори 1830-1918.*, Бор 1980.

Јовановић Јагош, *Двјестанедестгодишњица везе Боке са Русијом*, Цетиње 1948.

Марковић Томаш, *Историја школства и просвјете у Црној Гори*, књига прва, Београд 1968.

Пејовић др Ђоко Д., *Развитак просвјете и културе у Црној Гори 1852-1916*, Цетиње 1971.

Пејовић др Ђоко Д., *Исељавање Црногораца у XIX вијеку*, Титоград 1962.

Пејовић др Момчило Д., *О школовању црногорских ђака у Цариграду крајем XIX и почетком XX вијека*, (Историјски записи, бр. 1-2, Титоград 1986, стр. 171-182).

Пејовић др Момчило Д., *Школовање Црногораца у иностранству 1848-1918.*, Подгорица 2000.

Пејовић др Момчило Д., *Цетињска гимназија 1880-1920.*, Цетиње 2007.

Петровић К., *Черогория и черногорци*, стр. 331-428. (Восточний сборник том первый, Санктпетербург 1887).

Политические и культурные отношения России с югославянскими землями в 18. веке (документы), Москва 1984.

Хитрова И. Н., *Черогория в национально-освободительном движении на Балканах и русско черногорские отношения в 50 - 70 годах 19. века*, Москва 1979.

Хитрова И. Н., *Культурные связи России с Черногорией (17- начало 20)*, Москва 1957.